

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενχίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

ΕΝΟΤΗΤΕΣ

ΕΝΟΤΗΤΑ Ι ΠΡΩΙΜΟΣ ΜΕΓΑΛΙΘΙΣΜΟΣ

Ο μεγαλιθισμός είναι ένα φαινόμενο το οποίο εκδηλώνεται ανεξάρτητα σε διάφορα μέρη του κόσμου και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Πρόκειται για τη χρήση μεγαλίθων, δηλαδή λίθων μεγάλων διαστάσεων, όρος που προέρχεται από τις αρχαίες ελληνικές λέξεις μέγας και λίθος. Η πρακτική αυτή σχετίζεται κυρίως με κοινωνικές αξίες και συμβολισμούς, καθώς οι μεγάλοι χρησιμοποιούνται για την ανέγερση ιερών και ταφικών μνημείων.

Στη Σαρδηνία, τα πρώτα παραδείγματα χρονολογούνται από τη Μέση Νεολιθική (5η χιλιετία π.Χ.). Την ίδια περίοδο, παρόμοια κτίσματα συναντώνται και σε άλλες περιοχές της δυτικής Ευρώπης, ιδιαίτερα στα Πυρηνάια όρη.

Στην «πρωτο-μεγαλιθική» φάση ανήκουν **μεγαλιθικοί κύκλοι** ή «**κυκλικοί**» **τάφοι**, ειδικά στα βορειο-ανατολικά του νησιού. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η νεκρόπολη του *Li Muri* στην περιοχή *Arzachena*, με τάφους που περιβάλλονται από λίθους τοποθετημένους κάθετα στο έδαφος.

Η κύρια μεγαλιθική φάση ξεκινά με τα ντολμέν (*dolmen*), ταφικά μνημεία που εξαπλώνονται στο νησί στην Ύστερη Νεολιθική (4η χιλιετία π.Χ.). Αποτελούνται από τρεις ή περισσότερους μεγαλίθους, δύο ή περισσότεροι από τους οποίους τοποθετούνται κάθετα, για να σχηματίσουν τα τοιχώματα ενός θαλάμου. Η οροφή καλύπτεται από μία ή περισσότερες πλάκες τοποθετημένες οριζόντια. Στη Σαρδηνία, **έχουν καταμετρηθεί περίπου 240 ντολμέν, τα οποία διακρίνονται τυπολογικά σε:** «απλά», όπως το *Alzoledda* στο *Luras*, «με διάδρομο», όπως το *Motorra* στο *Dorgali*, ή «με στεγασμένο διάδρομο» (*allée couverte*), όπως το *Ladas* στο *Luras*. Ακόμη και οι λαξευτοί στον βράχο θαλαμοειδείς τάφοι, γνωστοί ως «**οικίες των νεράιδων**» (*domus de janas*) αποκτούν συχνά μνημειακό χαρακτήρα με έναν «διάδρομο τύπου ντολμέν».

Στη Σαρδηνία **έχουν καταγραφεί περισσότερα από 740 μενχίρ (menhir), γνωστά ως «φυτεμένοι λίθοι» (perdas fitas), δηλαδή λίθοι κάθετα τοποθετημένοι στο έδαφος.** Χρονολογούνται κυρίως μεταξύ της 5ης και της 3ης χιλιετίας π.Χ. Βρίσκονται απομονωμένα, σε ζεύγη ή σε μεγαλύτερες ομάδες, όπως για παράδειγμα στο *Pranu Muttedu* στο *Goni*, στη νότια Σαρδηνία. Τα περισσότερα είναι αδρά πελεκημένα, υπάρχουν, όμως, και πιο περίτεχνα παραδείγματα της Εποχής του Χαλκού, όπως τα **110 μενχίρ-αγάλματα που αναπαράγουν ανθρώπινα χαρακτηριστικά.** Ερμηνεύονται ως τοτεμικά ή ιερά στοιχεία ή ως τοπόσημα. Εμφανίζονται μέχρι την Ύστερη Εποχή των Νουράγκι (Εποχή του Σιδήρου) ως μικροί «βαίτυλοι» (ιερές πέτρες) κοντά στους «τάφους των γιγάντων».

Μερικές φορές, μαζί με τα μενχίρ, βρίσκουμε στήλες-μενχίρ και εγχάρακτες πλάκες, διακοσμημένες με γεωμετρικά μοτίβα, καθώς και θυσιαστήριους λίθους ή τράπεζες προσφορών, που φέρουν στη μία πλευρά επιμήκεις κοιλότητες πιθανόν για το τελετουργικό άλεσμα.

Ένα ιδιαίτερα εντυπωσιακό μεγαλιθικό μνημείο είναι το ιερό του Monte d'Accoddi. Πρόκειται για μια βαθμιδωτή κολουρο-πυραμιδοειδή κατασκευή με ένα ιερό στην κορυφή, προσπελάσιμο από μια ράμπα. Σε κοντινή απόσταση υπάρχουν μενχίρ, **μενχίρ-αγάλματα, τράπεζες προσφορών και σφαιροειδείς ογκόλιθοι με μικρές κοιλότητες.** Το ιερό, που θυμίζει τα ζιγκουράτ της Μεσοποταμίας, χτίστηκε γύρω στο 3.500 π.Χ. και χρησιμοποιείται τουλάχιστον μέχρι την 3η χιλιετία π.Χ.

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μανιόρ στα νουράγι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙ ΤΑ ΝΟΥΡΑΓΚΙ

Περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο αρχαίο μνημείο, τα νουράγκι (nuraghi) αποτελούν χαρακτηριστικό τοπόσημο της Σαρδηνίας για χιλιάδες χρόνια. **Υπολογίζεται ότι 7.000 νουράγκι χτίζονται μεταξύ 1800/1600 π.Χ. και 1000 π.Χ., από τη Μέση Εποχή του Χαλκού έως την Εποχή του Σιδήρου**. Είναι η κυριότερη αρχιτεκτονική έκφραση ενός από τους πιο πρωτότυπους και σύνθετους πρωτοϊστορικούς «πολιτισμούς» στη Μεσόγειο, απόρροια της χιλιετούς εξέλιξης του μεγαλιθισμού. **Η λαϊκή παράδοση ταυτίζει τα κτίσματα αυτά με τις κατοικίες των ogres, μυθικών δαιμονικών γιγάντων με ανθρώπινα χαρακτηριστικά**. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο πολλά νουράγκι είναι γνωστά στους ντόπιους ως **Sa Domu 'e S’Orcu, το σπίτι του Ogre**.

Η αρχική τους λειτουργία αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης. Πιθανόν είναι οχυρωμένες κατοικίες ή ίσως στρατηγικά φρούρια για τον έλεγχο μιας περιοχής. Τα νουράγκι περιβάλλονται συχνά από έναν οικισμό ποικίλου μεγέθους, όπως στην περίπτωση του *Su Nuraxi* στο *Barumini* και του *Seruci* στη *Gonnesa*. Πρόκειται για κτίσματα με ισχυρή συμβολική αξία που η κατασκευή τους απαιτεί τεράστια συλλογική προσπάθεια και η θέση ανέγερσής τους εξασφαλίζει τον έλεγχο των φυσικών πόρων μιας περιοχής. Βρίσκονται διάσπαρτα σε όλο το νησί, τόσο στις παράκτιες περιοχές, όπως το *Baleri nuraghi* στο *Tertenia* και το *Sant’ Imbenia* στο *Alghero*, όσο και στην ενδοχώρα, όπως το *Ruinass nuraghe* στο *Arzana*, χτισμένο σε υψόμετρο 1200 μέτρων πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας.

Σήμερα, στον πιο αναγνωρίσιμο τύπο τους, παρουσιάζονται ως επιβλητικοί κολουρο-κωνικοί πύργοι με κυκλική κάτοψη, χτισμένοι με ογκόλιθους διαφόρων μεγεθών, με την τεχνική της ξερολιθιάς. Οι δόμοι είναι συνήθως μεγαλύτερου μεγέθους και πιο ακανόνιστοι στη βάση, και μικρότεροι και πιο κανονικοί στην κορυφή. **Ενώ ορισμένα νουράγκι έχουν έναν μόνο πύργο και χαρακτηρίζονται ως «απλά» ή «μονόπυργα», τα σύνθετα διαθέτουν έναν κεντρικό και έναν έως πέντε δευτερεύοντες πύργους, όπως το *Arrubiu nuraghe* στο *Orroli*.**

Τα παλαιότερα νουράγκι, γνωστά και ως πρωτονουράγκι (protonuraghi), κατασκευάζονται μεταξύ του τέλους της Πρώιμης και της Μέσης Εποχής του Χαλκού. Πρόκειται για χαμηλές πλατφόρμες με ελλειψοειδή, τετράγωνη, τριγωνική ή ακανόνιστη κάτοψη. Έχουν διαδρόμους, κόγχες και κλίμακες στους τοίχους και μεμονωμένους ή πολλαπλούς θαλάμους.

Τα κλασικά ή «θολωτά» νουράγκι είναι πολυόροφοι κυκλικής κάτοψης πύργοι που μπορεί να φθάνουν σε ύψος άνω των 20 μέτρων, όπως εκείνος του Santu Antine στην Torralba και αρχίζουν να διαδίδονται από το τέλος της Μέσης μέχρι και την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Σύντομα τα νουράγκι αναδεικνύονται σε σύμβολο και πηγή υπερηφάνειας για τις κοινότητες που τα κατασκευάζουν, ενώ αργότερα μετατρέπονται σε τόπους λατρείας.

Τα νουράγκι είναι χαρακτηριστικό τοπόσημο της Σαρδηνίας

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, οι «τάφοι των γιγάντων» είναι οι τόποι ταφής των Ogres, φανταστικών πλασμάτων που πιστεύεται ότι έχτισαν και κατοίκησαν τα νουράγκι. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για νουραγκικούς τάφους που χτίστηκαν τη 2η χιλιετία π.Χ., για να δεχθούν εκατοντάδες νεκρούς κάθε ηλικίας, φύλου και κοινωνικής τάξης. Είναι οι άμεσοι απόγονοι των μεγαλιθικών τάφων με στεγασμένο διάδρομο, που ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένοι κατά τη Χαλκολιθική και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού.

Μέχρι στιγμής, έχουν βρεθεί περισσότεροι από 800, διάσπαρτοι σε όλο το νησί, αλλά ο πραγματικός αριθμός τους ήταν πιθανώς πολύ μεγαλύτερος. Διακρίνονται σε τέσσερις βασικούς τύπους: υπόσκαφοι με αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη πρόσοψη, τύπου ντολμέν με ορθοστάτες και στήλες με ημικυκλική απόληξη, με σειρές μεγάλων πολυγωνικών λίθων, με σειρές ορθογώνιων (τετραγωνισμένων) λίθων κατά το ισοδομικό σύστημα τοικοποιίας.

Ο παλαιότερος από αυτούς τους συλλογικούς τάφους χρονολογείται στην Πρώιμη και ο νεότερος στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, αλλά σχεδόν στο σύνολό τους χρησιμοποιούνται για μεγάλο χρονικό διάστημα, μέχρι τους ρωμαϊκούς αλλά και τους μεσαιωνικούς χρόνους.

Από ψηλά, η κάτοψή τους θυμίζει το σχήμα του κεφαλιού ενός ταύρου. Συνήθως έχουν έναν ορθογώνιο ταφικό θάλαμο, που κλείνει από πάνω με στέγη τύπου dolmen ή με προεξέχοντες τοίχους, ύψους περίπου 3 και μήκους 15 μέτρων κατά μέσο όρο. Το πίσω μέρος του θαλάμου καταλήγει πάντα σε αψίδα και ο θάλαμος καλύπτεται από τεχνητό χωμάτινο λόφο ή τοίχους από καλοδουλεμένους μεγάλιθους. Η πρόσβαση στον θάλαμο γίνεται από ένα πλευρικό άνοιγμα, ενώ μια μικρή συμβολική πόρτα τοποθετείται στη μεγάλη μονολιθική στήλη μπροστά από τον τάφο. Ο ημικυκλικός χώρος μπροστά από τον τάφο, η εξέδρα, ορίζεται από τη μνημειακή πρόσοψη και ένα λίθινο θρανίο στη βάση της.

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μανιόρ στα νουράγι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Αυτός ο χώρος πιθανότατα χρησιμοποιείται για ταφικές τελετουργίες ή για τη λατρεία των νεκρών και των προγόνων. Σε διάφορες αρχαίες παραδόσεις, **μια κοινή ιεροτελεστία είναι η εγκοίμησις, μαγική-θρησκευτική πρακτική** που προϋποθέτει τον ύπνο σε έναν ιερό χώρο **με σκοπό την πρόβλεψη των μελλούμενων, τη θεραπεία ή την επίκληση της θεϊκής εύνοιας μέσω των ονείρων**. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, στη Σαρδηνία, αυτή η πρακτική περιλάμβανε την ανάπαυση για μερικές νύχτες δίπλα στους τάφους των προγόνων, έτσι ώστε οι ζωντανοί να επικοινωνήσουν μαζί τους, για να διώξουν τρομακτικές οπτασίες, εφιάλτες και οράματα.

Μερικές φορές οι τάφοι των γιγάντων συνοδεύονται από λαξευμένους μονόλιθους που ονομάζονται «βαίτυλοι», από το σημιτικό *Beth-El*, «το σπίτι του θεού». Η παρουσία τους ποικίλει σε αριθμό από έναν, όπως στο *Is Concias* στο *Quartucciu* έως έξι, όπως στην περίπτωση του *Tamuli* στο *Macomer*. Σε ορισμένες περιπτώσεις, στα χωρικά τους όρια έχουν αποκαλυφθεί επίσης μικροί τάφοι της Εποχής του Σιδήρου.

Η ορθοστάτη του Νουράγκι ντα Βιρράκι, στο νησί της Σαρδηνίας

Οι θρησκευτικοί χώροι της εποχής των Νουράγκι αφιερώνονται στη **λατρεία του νερού** και εξαπλώνονται σε όλη τη Σαρδηνία από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (14ος αιώνας π.Χ.). Τα μνημεία αυτά είναι μάρτυρες μιας ιστορικής μεταβατικής περιόδου που χαρακτηρίζεται από κοινωνικές, πολιτικές και οργανωτικές αλλαγές, οι οποίες φτάνουν στο αποκορύφωμά τους και γνωρίζουν ευρύτερη διάδοση στην Εποχή του Σιδήρου, μεταξύ του 10ου και του 8ου αιώνα π.Χ.

Τα ιερά πηγάδια είναι οι πιο τυπικοί και διαδεδομένοι χώροι λατρείας, αποτελούμενα από ένα υπέργειο τμήμα με προθάλαμο και δίρριχτη ξύλινη ή λίθινη στέγη. Περιλαμβάνουν συνήθως έναν κλειστό κυκλικό θολωτό θάλαμο και έναν υπόγειο χώρο με κλιμακοστάσιο που οδηγεί σε έναν άλλο θολωτό χώρο με το ιερό νερό, όπως για παράδειγμα στο *Is Pirois di Villaputzu*, στο *Sa Brecca di Tertenia* ή στο *Sa Testa di Olbia*. Μερικά από τα ιερά πηγάδια αποτελούν παραδείγματα εξαιρετικά προηγμένων αρχιτεκτονικών λύσεων, όπως στην περίπτωση της *Santa Cristina di Paulilatino*.

Οι ιερές πηγές παρουσιάζουν την ίδια αρχιτεκτονική με τα ιερά πηγάδια. Στο *Su Tempiesu di Orune*, το νερό διοχετεύεται από επιφανειακές πηγές και το αίθριο διατηρεί μέρος της διπλής οροφής του.

Η ορθοστάτη του Νουράγκι ντα Βιρράκι, στο νησί της Σαρδηνίας

Τα μεγαροειδή ιερά «εν παραστάσει» φαίνεται να έχουν κοινή προέλευση με τα αντίστοιχα του Αιγαίου και παρουσιάζουν ορθογώνια ή αψιδωτή κάτοψη, όπως το *S’Arcu ‘e Is Fortos* στο *Villagrande Strisaili*. Ένα από τα μεγαλύτερα και καλύτερα διατηρημένα παραδείγματα είναι αυτό του *Domu de Orgia Rajosa* στο *Esterzili*, **το μυθικό σπίτι της Orgia, μιας γιγαντόμορφης μάγισσας ή νεράιδας που, αφού εξορίστηκε, προμήνυσε λιμό και καταστροφή**. **Ο μύθος αποτελεί, πιθανόν, κληροδότημα της προχριστιανικής λατρείας μιας γυναικείας θεότητας του νερού και της γονιμότητας**. Οι **βωμοί** και οι **λίθινες λεκάνες** προσφορών έχουν τη μορφή των νουραγκικών πύργων και φρουριών, όπως το *Su Mulinu* στη *Villanovafranca* και το *Su Monte* στο *Sorradile*. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα ίδια τα νουράγκι μετατρέπονται σε χώρους λατρείας, όπως το *Nurdole di Orani*.

Στα ιερά αφιερώνεται μεγάλη ποικιλία λατρευτικών προσφορών: σκεύη, όπλα, μπρούντζινα, ασημένια, χρυσά και κεχριμπαρένια αντικείμενα από τη Βαλτική Θάλασσα, καθώς και αντικείμενα καθημερινής χρήσης, όπως στο ιερό σπήλαιο *Su Benatzu* στο *Santadi*. Στα ιερά *Abini* στο *Teti* και *Santa Vittoria* στο *Serri* έχουν βρεθεί πολυάριθμα μπρούντζινα ειδώλια νουραγκικής προέλευσης. Πρόκειται για μπρούντζινα αγαλματίδια μικρών διαστάσεων που απεικονίζουν ανθρώπινες μορφές, ζώα, πλοία, ακόμη και κτίρια.

Η ορθοστάτη του Νουράγκι ντα Βιρράκι, στο νησί της Σαρδηνίας

Στην Εποχή του Σιδήρου (10ος-6ος αιώνας π.Χ.), η οργάνωση των κοινοτήτων νουράγκι φαίνεται να αλλάζει, καθώς η κοινωνική δομή εξελίσσεται και ορισμένες ομάδες υπερτερούν άλλων, σχηματίζοντας τις πρώτες αριστοκρατίες. Η απουσία νέων κτισμάτων νουράγκι από τον 12ο-11ο αιώνα π.Χ. φανερώνει μια κρίση των προηγούμενων οργανωτικών δομών στην περιοχή. Οι υφιστάμενοι πύργοι αρχίζουν να παρακμάζουν, αν και οι περισσότεροι παραμένουν λειτουργικοί και σε χρήση, ενώ άλλοι μετατρέπονται σε χώρους λατρείας, όπως ο *Su Mulinu* στη *Villanovafranca*, ή μετασχηματίζονται εντελώς, όπως για παράδειγμα ο *Nurdole* στο *Orani*. Παρατηρείται, ωστόσο, αυξημένη παραγωγή ομοιωμάτων νουράγκι ή μικρογραφιών από λίθο, πηλό και ορειχαλκο. Μερικά από αυτά τα λίθινα ομοιώματα χρησιμοποιούνται ως βωμοί σε συλλογικές τελετουργίες και εντοπίζονται στο κέντρο των λεγόμενων **“οικημάτων συνάντησης”**, πιθανόν για τις συναθροίσεις των κοινοτήτων. Οι οικισμοί μεγαλώνουν σε μέγεθος, ενώ αυξάνεται ο αριθμός των νέων οικισμών, που δεν σχετίζο-

^[1] Περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο αρχαίο μνημείο, τα νουράγκι (nuraghi) αποτελούν χαρακτηριστικό τοπόσημο της Σαρδηνίας για χιλιάδες χρόνια

^[2] Υπολογίζεται ότι 7.000 νουράγκι χτίζονται μεταξύ 1800/1600 π

ΕΝΟΤΗΤΑ VI Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΝΟΥΡΑΓΚΙ

νται με κτίσματα νουράγκι. Εμφανίζονται νέοι τύποι οικημάτων, όπως οι εκτεταμένες νησίδες: κατοικίες που διαχωρίζονται σε τμήματα μέσω εσωτερικών αυλών. Επίσης, η χρήση των μεγάλων συλλογικών τάφων αν και δεν εγκαταλείπεται ποτέ εντελώς, παραχωρεί τη θέση της σταδιακά σε μικρούς ατομικούς τάφους με τη μορφή κυκλικών λάκκων ή λίθινων κιβωτιόσχημων.

Τα νέα αυτά δεδομένα μαρτυρούν το τέλος του χιλιετούς μεγαλιθικού πολιτισμού της προϊστορικής Σαρδηνίας και της χαρακτηριστικής αρχιτεκτονικής του. Οι αλλαγές σίγουρα επιταχύνονται από τις συνεχείς πολιτιστικές και εμπορικές ανταλλαγές με τον έξω κόσμο, όπου τα ατομικά συμφέροντα υπερσχύουν των συμφερόντων της κοινότητας. **Δεν είναι τυχαίο ότι από τον 9ο αιώνα π.Χ., νουραγκικά αντικείμενα εντοπίζονται όλο και περισσότερο ανάμεσα στα πλούσια ταφικά κτερίσματα της Ετρούριας, στην κεντρική Ιταλία, ενώ από τον 8ο τουλάχιστον αιώνα π.Χ., ιδρύονται μόνιμοι οικισμοί Φοινίκων και Ελλήνων εμπόρων στο νησί.**

Στα ιερά αφιερώνονται μπρούντζινα αγαλματίδια στρατιωτών, τοξοτών, πυγμάχων, που αντιπροσωπεύουν μια καλά εδραιωμένη και ποικιλόμορφη κοινωνία πολεμιστών. Η παραγωγή μπρούντζινων όπλων αυξάνεται. Ως νέο σύμβολο δύναμης αναδεικνύεται το εγχειρίδιο με λαβή σε σχήμα Γ, (*gammadion hilt dagger*), ένα όπλο για μάχη σώμα με σώμα, μοναδικό στον αρχαίο κόσμο, με κοντή λεπίδα και χαρακτηριστικό σχήμα λαβής που διπλώνει, για να προστατεύει τα δάχτυλα του χεριού.

Η μνημειοποίηση της νεκρόπολης του Mont'e Prama στο Carbas μέσω της τοποθέτησης μεγάλων λίθινων αγαλμάτων ύψους δύο μέτρων, που απεικονίζουν ένοπλους άνδρες και ομοιώματα νουράγκι, μαρτυρά την επιθυμία για αφήγηση της ταυτότητας και της γενεαλογίας των ατόμων, και πιθανόν είναι ένας τρόπος προβολής της κοινωνικής θέσης που αποκτήθηκε μέσω της αξιολύπησης ή της ηρωικής καταγωγής.

Οι κοινωνικές αλλαγές της Εποχής του Σιδήρου δεν διέγραψαν την κληρονομιά του πολιτισμού των Νουράγκι. **Η ζωή συνεχίζεται γύρω από τα περισσότερα νουράγκι χωρίς καμία πραγματική διακοπή, ακόμη και κατά την καρχηδονιακή και ρωμαϊκή περίοδο αλλά και τον Μεσαίωνα.** Ωστόσο, τα αρχιτεκτονικά και αρχαιολογικά ευρήματα φανερώσουν την απώλεια ορισμένων χαρακτηριστικών.

Μεταξύ του 9ου και του 8ου αιώνα π.Χ., οικισμοί Φοινίκων εμπόρων εμφανίζονται κατά μήκος της ακτής της Σαρδηνίας, σε ειρηνική προφανώς συμβίωση με τους γηγενείς, μερικές φορές μάλιστα μοιράζονται τους ίδιους οικισμούς, όπως το *Tharros* στο *Cabras* και τους ίδιους χώρους λατρείας, όπως το *Antas* στο *Fluminimaggiore*. Οι συνθήκες αλλάζουν τον 6ο αιώνα π.Χ., όταν το νησί γίνεται στόχος των επεκτατικών φιλοδοξιών της Καρχηδόνας. Η πρώτη προσπάθεια κατάκτησης απωθείται από τους Σαρδηνίους το 540 π.Χ., αλλά γύρω στο 509 π.Χ., έτος της πρώτης συνθήκης ειρήνης μεταξύ Ρώμης και Καρχηδόνας, οι ακτές της Σαρδηνίας περνούν υπό τον έλεγχο των Καρχηδονίων. Πολυάριθμες προσπάθειες των Σαρδηνίων να τους εκδιώξουν στάθηκαν ανεπιτυχείς, μέχρι που, μετά την εξέγερση των Καρχηδονίων μισθοφόρων το 237/238 π.Χ., η Σαρδηνία περνά στα χέρια της Ρώμης.

Οι γενετικές και πολιτισμικές καταβολές του πληθυσμού παραμένουν στενά συνδεδεμένες με το παρελθόν, γεγονός που τονίζεται από τη λατρεία του «Πατέρα της Σαρδηνίας» (*Sardus Pater*) σε ναούς, όπως ο ρωμαϊκός ναός στο *Antas* στο *Fluminimaggiore*, και την απεικόνισή του σε νομίσματα, συμπεριλαμβανομένου του γνωστού νομίσματος του Μάρκου Άτιου Βάλβου, και σε μικρά γλυπτά, όπως αυτά στο *Decimoputzu* και στο *Gesturi*.

Η κληρονομιά των νουράγκι αποτυπώνεται στις ιστορικές και επιγραφικές πηγές, στις ταφικές επιγραφές και τα στρατιωτικά διπλώματα, τα οποία αποκαλύπτουν την επίμονη παρουσία των προ-λατινικών νουραγκικών ονομάτων.

Επιπλέον στοιχεία προέρχονται από λίθινους όρους (επιγραφές που καθορίζουν χωρικά όρια), όπως αυτός στο *Cuglieri* που αναγράφει το προ-λατινικό εθνώνυμο *Uddadhaddar (itani)* και η επιγραφή στο επιστύλιο του νουράγκι *Aidu Entos «ILI IVR IN NVRAC SESSAR M C»* (τα δικαιώματα του γηγενούς φύλου των *Ilienses* στο *Nurac Sessar*), που τεκμηριώνει τόσο το όνομα ενός φύλου προ-λατινικής προέλευσης (*Ilienses*) όσο και την αρχαιότερη μαρτυρία χρήσης του όρου νουράγκι. **Τέλος, η κληρονομιά του μεγαλιθικού πολιτισμού δεν σβήνει στον Μεσαίωνα**, όπως φαίνεται γλαφυρά από την **επιστολή που γράφει ο Πάπας Γρηγόριος ο Μέγας στον Hospito**, «αρχηγό των Βαρβαρίνων», (*dux Barbaricinorum*), το 594 μ.Χ., **διαμαρτυρούμενος ότι οι ορεσίβιοι πληθυσμοί της Σαρδηνίας συνεχίζουν να λατρεύουν τους λίθους και το ξύλο**, δηλαδή τα μενχίρ και τους βάιτυλους της προ-νουραγκικής και νουραγκικής θρησκείας. Και σ' αυτή την περίπτωση φανερώνεται η επιβίωση του χιλιετούς μεγαλιθικού πολιτισμού που χαρακτηρίζει ακόμη και σήμερα το τοπίο και τον πολιτισμό της Σαρδηνίας.